

Ivor Ripka

POZNÁMKY O JAZYKU SLOVENSKEJ TLAČE V USA NA KONCI 19. STOROČIA

RIPKA, I.: Remarks on Language of Slovak Publications in the USA at the End of the 19th Century. *Slovenská reč*, 70, 2005, No. 3, pp. 166 – 170. (Bratislava)

This is the response to the paper by Konstatntin Lifanov named *About Essence of the Language of Eastern Slovak Publications in the USA from the End of the 19th to the Beginning of the 20th Centuries*, that was published in *Slovenska reč*, 68, 2003, No. 6, pp. 340 – 352. Author of this response argues against Lifanov's conclusion, that the language of Slovak publications in the USA was based on the Slovak Literary language and the Eastern Slovak elements were inserted into its structure to become intelligible for the Eastern Slovak speaking readers.

1. Moskovský slovakista Konstantin Lifanov sa dlhší čas systematicky venuje výskumu dejín slovenského spisovného jazyka. Túto historickú jazykovednú disciplínu chápe komplexne; pri štúdiu dejinného procesu kultivovania slovenčiny má na zreteli stav v celom národnom jazyku, vo všetkých jeho existenčných formách (varietách). V 6. čísle 68. ročníka *Slovenskej reči* (2003) publikoval štúdiu nazvanú *K otázke podstaty jazyka východoslovenských publikácií z USA konca 19. – začiatku 20. storočia*. Podujal sa zistiť, či jazyk jednotlivých publikovaných slovenskoamerických textov (analyzoval jednu knihu a štvoro novín) mal

„– spoločné znaky a v zásade podobnú genézu alebo nie;

– homogénny charakter; teda sa skladal z prvkov toho istého ‚prirodzeného‘ idiómu, alebo heterogénny, čiže zmiešaný (hybridný);

– rovnaký základ, a to:

a/ konkrétne východoslovenské nárečie,

b/ nadnárečovú podobu východnej slovenčiny,

c/ čosi iné“ (Lifanov, 2003, s. 341).

Po rozbere a komentovaní niekoľkých javov z oblasti hláskoslovia a tvaroslovia dospel k záveru, že „základom jazyka preštudovaných slovenskoamerických tlačených textov bola spisovná slovenčina, ktorá sa zámerne upravovala smerom k východoslovenským nárečiam“ (ibid., s. 349). Toto zistenie však podľa nášho názoru nemožno jednoznačne prijať; pokúsime sa prezentovať niektoré jazykové i mimojazykové fakty a faktory a z nich vychodiacu odlišnú interpretáciu „podstaty“ jazyka skúmaných tlačí.

2. Isté pochybnosti vzbudzuje už samotný titul príspevku. Hľadá sa „podstata jazyka východoslovenských publikácií“, pričom prívlastok už de facto imputuje od-

poved' na formulovanú otázku. (Logickejšie by vari bolo hovoriť o problematike podstaty jazyka publikácií slovenských „chlebových“ emigrantov v USA.) Objektom štúdia (výskumných analýz) K. Lifanova, ktoré malo pomôcť splniť stanovený cieľ príspevku, bola prvá slovenská kniha vydaná v USA (*Americký Tlumač* – učebnica angličtiny pre amerických Slovákov; Pittsburgh 1887) a periodiká *Katolícke noviny* (1889), *Slovák v Amerike* (1890), *Amerikansky Russky Viestnik* (1894) a *Slovenské noviny* (1901).

2.1. Na tomto mieste nemožno a zaiste ani netreba podrobne komentovať túto mnohoaspektovú problematiku. Užitočné je pripomenúť, že časopis *Slovák v Amerike* začal vychádzať v decembri 1889 v Plymouthe ako *Szlovjak v Amerike*, knihu *Americký Tlumač* (celý názov znie *Americký tlumač ku naučeňu še najpotrebnejších začatečných známoscoch z anglickej reči pre uhorských Slovákoch v Amerike žijúcich*; porov. Slovenský biografický slovník, 1992, s. 296) napísal a nákladom Amerikánsko-slovenských novín (ktoré založil a redigoval) vydal Janko Slovenský (Szlovenszki [1856 – 1900]), narodený v Krompachoch na Spiši (študoval na maďarskej kráľovskej preparandii v Kláštore pod Znievom). Ak sa teda noviny a tlače, ktoré redigoval, tradične hodnotia – a takéto hodnotenie „prechádza“ z jedného encyklopedického diela do druhého – ako písané v šarištine, treba sa pokúsiť vidieť problematiku označovania východoslovenskej nárečovej „príslušnosti“ jednotlivých periodík amerických Slovákov v širších – aj mimojazykových – súvislostiach.

3. Najnovšie výskumy východoslovenského jazykového separatizmu prinášajú nové poznatky o postavení šarištiny na východnom Slovensku v 19. storočí. Vychádzali v nej aj školské učebnice; „šarišský jazyk“ totiž uhorské ministerstvo školstva oficiálne zaviedlo do škôl. Na niektoré skutočnosti a faktory špecifického postavenia či funkcií šarišského nárečia upozorňoval už S. Czambel (1906, s. 194). Tento šarišský „spisovný jazyk“ sa – aj pričinením východoslovenských renegátov – dostal v 80-tych rokoch 19. storočia aj medzi slovenskú vystaňovaleckú komunitu v Spojených štátoch (porov. Švagrovský – Ondrejovič, 2004, s. 144). Aj rôznorodé mimojazykové faktory tak spôsobili, že šariština akoby (v chápaní niektorých vtedajších kultúrnych dejateľov) zastrešovala či reprezentovala všetky východoslovenské dialekty: čo bolo východoslovenské (písané vo východoslovenskom nárečí), sa akosi automaticky označovala ako šarišské.

4. V prvých textoch, ktoré vychádzali v Spojených štátoch a boli určené pre 1. generáciu slovenských chlebových emigrantov prichádzajúcich najmä z východného Slovenska (pozri aj ďalej), sa ešte používal maďarský pravopis. Tak boli napísané aj stanovy Prvého uhorsko-slovenského v nemoci podporujúceho spolku, ktorý bol založený r. 1883 (K. Lifanov uvádza r. 1887). 21. 10. 1886 začali v Pittsburghu vychádzať *Amerikanszko-szlovenszke Noviny*; aj pri ich zrode stál J. Slovenský. Už S. Czambel (1906, s. 190) cituje úvodník, v ktorom sa uvádzajú „*pricsini, preczo*

csistu szlovenszku recs v tich novinach uszivacz nyemozseme...“. Situácia sa, prirodzene, menila i zmenila (citované noviny už od 27. čísla písali podľa S. Czambla „už z pravidla obvyklými slovenskými literami“ (ibid., s. 191). Aj ďalšie či novšie vydania rozličných „tlmočníkov“ z angličtiny (napr. *Praktický slovensko-anglický tlumač* Pavla P. Kadáka z r. 1905) vychádzali už iba v slovenskej grafickej sústave (pozri Karpinský, 2004). Používanie tejto sústavy (resp. slovenského pravopisu) však podľa nášho názoru nemožno stotožňovať s používaním spisovného jazyka. A vonkoncom sa nedá stanoviť presný termín „prechodu na spisovnú slovenčinu, ktorý sa uskutočnil už r. 1889“ (Lifanov, 2004, s. 349). Netreba vari pripomínať, že písmo (grafická sústava) nie je jazyk. Citát zo štúdie historika L. Tajtáka, ktorý sprostredkúva (a cituje) dôvody J. Slovenského, totiž nepodporuje tézu K. Lifanova o používaní spisovnej slovenčiny tak jednoznačne, ako sa jej autor nazdáva: „Medzi 1000 listami obdržanými od krajanov, našiel by som bol snáď jeden písaný s čiarkami [t. j. s dĺžňami; IR] a 999 bolo písané v šarištine. Z toho mohlo sa uzavrieť, že noviny započaté v spisovnej slovenčine sotva by boli obstáli. Plán zakladateľov bol postupne zavádzať spisovnú slovenčinu, pomaly z kroka na krok, čo sa i stalo vzdor tomu, že protesty sa hrnuli zo všetkých strán, hovoriac, že ľud nie je v stave nové písmo porozumieť“. Národne orientovaní dejatelia z radov amerických Slovákov chceli teda zavádzať spisovnú reč postupne – nie hneď a zaraz a potom ju zámerne východoslovensky „ponárečovať“ – a zároveň si uvedomovali, že všetci predpokladaní čitatelia by nemuseli vedieť (alebo by neboli vedeli) porozumieť písmu. Môžeme potvrdiť, že ani o sto rokov neskôr nebola situácia iná (i keď bola prirodzená v „opačnom garde“): už v USA narodení príslušníci 2. generácie amerických Slovákov, ktorí kompetentne ovládali svoje rodné nárečie (a zachovávali napr. jeho špecifickú lexiku, ktorá už na „bázovom“ území ustúpila), nerozumeli spisovnou slovenčinou (slovenskými grafémami) napísaným textom; nedokázali ich prečítať.

5. V demografickej literatúre sa publikuje množstvo štatistík uvádzajúcich počty vystaňovalcov do Spojených štátov amerických. V knihe *Jazykové prejavy amerických Slovákov* (Hammerová – Ripka, 1994) sme uviedli (prevzaté) čísla, ktoré dokumentujú, že napr. r. 1900 sa vystaňovalo 3947 obyvateľov zo Šariša, 3055 zo Zemplína, 2355 zo Spiša, pričom napr. zo stredoslovenského Hontu neodišiel nikto a z Tekova 3 ľudia. Východné Slovensko – a nositelia či používatelia východoslovenských nárečí – mali v tejto migračnej vlne absolútnu prevahu; logicky predpokladáme, že to tak bolo aj v predchádzajúcich desaťročiach na konci 19. storočia. Slovenskí vystaňovalci boli najmä muži v najproduktívnejšom veku; v každej väčšej skupine bývalo priemerne 25 % negramotných. K. Lifanov pozná aj údaje o konfesiálnom rozvrstvení týchto Slovákov. Konštatuje, že „východnú slovenčinu alebo aspoň jej prvky nachádzame v publikáciách príslušníkov rímskokatolíckej a gréckokatolíckej cirkvi, zatiaľ čo v evanjelických textoch chýba. Rímskokatolíci popri vý-

chodnej slovenčine používali aj spisovnú slovenčinu (sic!), kým gréckokatolíci ruský variant spisovnej ruštiny“ (Lifanov, c. d., s. 341). Situáciu u gréckokatolíkov nevieme zodpovedne posúdiť, no predpoklad, podľa ktorého východoslovenskí katolícki vystaňovalci – teda ich podstatná časť – poznali a používali (nebodaj aj v písomných prejavoch) spisovný jazyk a evanjelici z východu zasa naopak nárečia – formulujeme s istým zveličením – v textoch vlastne nezaznamenali, je ťažšie akceptovateľný. Komunikačná kompetencia spisovnej slovenčiny v prejavoch slovenských vystaňovalcov z posledných desaťročí 19. storočia bola minimálna (porov. aj Ripka, 1994).

6. Organickú súčasť výkladov a konfrontačných analýz K. Lifanova tvorí, prirodzene, ilustračný dokladový materiál, vyexcerpovaný z jednotlivých titulov uvádzaných tlačí. Sprievodný komentár však nie je vždy najpresvedčivejší. Nejasné (v príslušnej formulácii nesprávne) je napr. autorovo vysvetľovanie zmeny *s* na *š* (analogicky aj *z* na *ž*). Okrem iného píše: „Je napríklad známe, že spoluhláska *s* sa v (historickej) pozícii palatalizácie mení na *š*“ (s. 349), pričom ju vysvetľuje dokladmi typu *vybrali še do šveta, žemetrešeňe* a pod. No v týchto prípadoch ide evidentne o mäkkostnú konsonantickú koreláciu: východná slovenčina si po asibilácii *d', t'* okrem párov *n – ň, l – l'* zachovala aj páry *s – š, z – ž*; zmeny tohto *s* na *š, z* na *ž* (známe napr. v abovských nárečiach) sú mladšie. Pritom je pochopiteľné, že v analyzovaných tlačiach, v ktorých je používanie najmä „horných“ diakritických znamienok (spočiatku) nejednotné a nesystematické, sa polomäkké *š, ž* vôbec neoznačovalo. Z tohto aspektu sú málo relevantné aj „hojné príklady rytmického krátenia, ktoré sa porušuje len miestami“ (ibid., s. 347). Treba ich rozumieť vari tak, že v rámci „zámerného upravovania k východoslovenským nárečiam“ (ktoré nepoznajú kvantitu) redaktori vedome porušovali rytmický zákon?

Ako ďalší príklad pôsobenia spisovnej slovenčiny (ale ktorej jej kodifikácie?; podľa všetkého v tých časoch ešte hattalovskej) uvádza K. Lifanov pomer substantívnych tvarov datívu a lokálu plurálu, v ktorých feminína a neutrá sú v opozícii k maskulínam. V poznámke potom konštatuje, že tvary typu *dievčencom, dievčencoch* do úvahy neberie, lebo „majú kombinovaný rodový ukazovateľ, ktorý sa skladá z koncovky a sufixu“ (s. 348). V slovenskej diachrónej jazykovede (v dialektológii) sa tieto prípady vysvetľujú inak. Formy typu *dievčence* (inak na východnom Slovensku neznáme, sú tam doložené iba formy typu *dievč-atá*) vznikli tak, že sa k *n*-kmeňovému pripája pôvodne zdrobňujúca odvodzovacia prípona *-bc*: *-en-bc* > *-enc*, napr. nom. plur. *jagň-en-bci* > *jahň-enc-i* > *jahňence*. A ešte: Je všeobecne známe, že východná slovenčina nepozná slabičné *r, l*. Autor štúdie uvádza celý odsek dokladov, v ktorých si „konkurujú nielen slabičné konsonanty s neslabičnými, ale aj sprievodné vokály“, a uvádza doklady typu *krk – na karku, pulni – polný* (s. 346). Opäť sa však možno – ba i treba – spýtať: Akým smerom sa novinové texty

(zámerne) upravovali? Utvárali sa nárečové hybridy, alebo sa korektné nárečové podoby nedokonalou a nesystematicky nahrádzali spisovnými či kvázispisovnými podobami?

7. Konstantin Lifanov vo svojej štúdií predstavil v zásade novú a mnohoaspektovú problematiku a k jej riešeniu pristúpil značne ambiciózne. Zvolené teoreticko-metodologické východiská výskumov mu však nedovolili nájsť jednoznačné a všeobecne prijateľné odpovede na všetky v úvode položené a formulované otázky. Preceňovanie materiálu a údajov z textov rozmanitej proveniencie, ktoré nevytvárajú predpoklady na koncízne opisy jednotlivých foneticko-fonologických či morfológických javov (slovná zásoba nebola v centre jeho bádateľského záujmu), ho priviedlo k svojráznemu záveru o smerovaní úprav jazyka slovenskoamerických textov. Na rozdiel od autora sa naďalej domnievame, že vývin bol opačný: novinové (časopisecké, knižné) texty, v ktorých spočiatku prevládali (dominovali) východoslovenské nárečia, sa postupne – zaiste aj zásluhou redaktorských zásahov a úprav – približovali k spisovnej slovenčine.

Literatúra

- CZAMBEL, Samuel: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Turčiansky Svätý Martin: Knih-tlačiarsky účastinársky spolok 1906. 624 s.
- HAMMEROVÁ, L. B. – RIPKA, Ivor: Speech of American Slovaks. Jazykové prejavy amerických Slovákov. Bratislava: Veda 1994. 164 s.
- KARPINSKÝ, Peter: Analýza lexiky slovníka Pavla K. Kadáka *Praktičný slovensko-anglický tlumač* s prihliadnutím na inojazyčné a nárečové vplyvy. In: Slovenčina na začiatku 21. storočia. Ed. M. Imrichová. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied PU 2004, s. 206 – 218.
- LIFANOV, Konstantin: K otázke podstaty jazyka východoslovenských publikácií z USA konca 19. – začiatku 20. storočia. In: Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 6, s. 340 – 352.
- RIPKA, Ivor: Charakteristika nárečových prejavov Slovákov v Spojených štátoch. In: Slováci v zahraničí. 18 – 19. Red. C. Baláž – F. Bielik. Martin: Matica slovenská 1994, s. 5 – 10.
- Slovenský biografický slovník. V. zväzok (R – Š). Red. A. Maňovčík. Martin: Matica slovenská 1992. 560 s.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan – ONDREJOVIČ, Slavomír: Východoslovenský jazykový separatizmus. In: Slovenská reč, 2004, roč. 69, č. 3 s. 129 – 150.